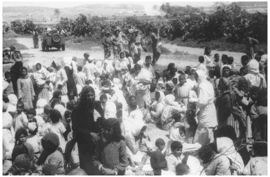

132 | אל־טנטורה. בחזית התצלום מספר רב של נשים וילדים, ברקע כמה חיילים השומרים על הסדר. מן הכיתוב הרשמי – "לאחר כיבוש המקום" – אפשר לשער שהמיון של האוכלוסיה הושלם והגברים הועברו למחנות שבויים. המונח "לאחר" אינו מציין מיידיות אלא זמן כללי של "לפני" שהמקום נכבש והיה ערבי, ו"לאחר" שהוא נכבש והוא בדרך לאבד אופי זה. הכפר נכבש ב־22-23.5 והתמונה צולמה ככל הנראה כמה ימים לאחר מכן. המצולמים לא נשארו במקום זמן רב וזוהי ראשיתה של דרך הייסורים שלהם שלא כולם הצליחו לשרוד אותה [צלם לא צוין, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, מאי 1948]

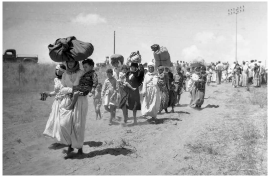

133 | גירוש תושבות אל־טנטורה. על דף הקונטקט כתב הצלם "ערביות מטנטורה עוברות לירדן". כיתוב זה, מעבר למה שהוא מלמד על גבולות השיח הציוני של התקופה – השימוש בפועל הנייטרלי "לעבור" וייחוס הפעולה למגורשות שכמו עוברות מיוזמתן – מלמד על הניתוק וההגליה של הערבי מן המקום שלו באופן שחותר לשלול ממנו את המעמד של "בן המקום". המגורשות בתצלום אינן עוברות מאל־טנטורה לעבר הירדן, גם אם כולן מאל־טנטורה וכולן הגיעו בסוף הדרך לעבר הירדן. לא בכדי לא יכול היה הצלם לכתוב על דף הקונטקט "טנטורה" ולא שם של מקום ספציפי, אלא רק את מה שאכן התצלום מתעד – עקירתם של תושבי אל־טנטורה ממקומם כך שטנטורה הפכה לשם אותו הן נושאות על גבן יחד עם ילדיהן ומטלטליהן [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

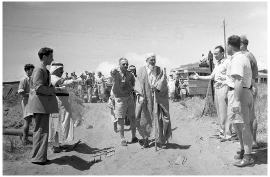

134 | גירוש תושבות אל־טנטורה. בכיתוב שהצמיד לתצלום, השתמש הצלם בלשון נקבה. נראה שהוא נהג כך לא משום שלא היו גברים בין המגורשים – הרי בעברית, בוודאי של התקופה, גם די בנוכחות של גבר אחד כדי להתייחס לנשים בלשון זכר, אלא משום שהפרדתן מגברים "בגיל גיוס" היתה כל כך מובהקת. הגברים – שתצלומים שלהם מהגירוש עדין לא נחשפו לציבור – זכו לטיפול אחר. מרביתם הועברו למחנות השבויים, ומספרם של אלה שנטבחו עוד נתון במחלוקת בין ההיסטוריונים. בתצלום אחד מזקני הכפר צועד בשביל. פיו פעור מתדהמה או אובדן דרך. אולי גם משום שברגעים אלה ממש הוא אומר לאלה הצופים בגירושו בדיוק את מה שהוא חושב על הגירוש. הם לא נשארים אדישים למראהו ההדור ומשלושה כיוונים שונים מושיטים לעברו את ידם ומסמנים לו את דרכו [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

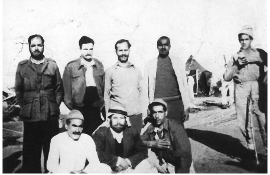

135 | אום ח'אלד. מכלאת שבויים. שבעה ממגורשי טנטורה נעמדו לצילום כנראה בהרשאתו של החיל מימין. האם הצלם יהודי שהנציח דיוקן של חייל עם שבעה שבויים? האם הוא איש הצלב האדום המתווך בין העצורים למשפחותיהם באמצעות דיוקן מצולם? האם ערבי שחמד לצון ואת דיוקנו של החייל הישראלי חמד למזכרת? כל אחד מהמצולמים יכול היה להיות מעונין בתצלום כזה. לא ידוע מי יזם אותו, מי מחזיק בנגטיב, מי התבונן בו כשפותח והודפס. אפשר רק לקוות שיום אחד יתגלו פריימים נוספים שצולמו באותו מחנה, ואיתם עדויות נוספות על מה שהתרחש שם [לא צויינו שם צלם, מקום ותאריך, מתוך *Palestine Remembered*]

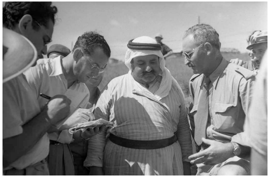

136 | גירוש תושבות אל־טנטורה. בגירוש לדוגמא, שעתונאים וצלמים רבים הוזמנו לסקרו, הפליטות ששהו בפורדיס כחודש, מגורשות כעת לטול־כרם. במרכז התמונה המופתי של פורדיס שעליו הוטל לוודא שהן אכן עוזבות את הכפר. בדומה לכתבים צבאיים כיום, המקבלים את עיקר המידע שלהם כאורים ותומים מדובר צה"ל, גם אז דיברו העתונאים וכתבו על תקניות הפינוי לפי אמנת ג'נבה וכן שפונו רק אלה שבחרו בכך מרצון. העתונאים דיווחו על מצוקת הפליטות ו"חוסר החשק" שלהן לעבור, אבל באורח פלא הם לא הצליחו להבחין בכך שהגירוש היתה הסיבה למצוקה. תחת זאת חששותיהן תוארו כנובעים מכך שהן "שמעו על היחס הקשה לפליטים במדינות ערב". באותן כתבות גם הובעה תמיהה מכך שהמגורשות אינן ששות לעבור לטול־כרם למרות ששם מחכים להן בעליהן. טענה מתנשאת זו היא גם כוזבת, שהרי ידוע וגם פורסם בעתונות שהגברים בגיל גיוס או בעלי כושר עבודה נשבו ונשלחו למחנות מעצר. למקרא הכתבות מהתקופה, קל גם להבין את מצוקתו של המוכתאר של פורדיס. מה שמצפים ממנו באירוע הזה, הן החיילים הישראלים והן העתונאים, הוא שישתף פעולה עם הצגת הגירוש כביטוי לרצונן של המגורשות [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

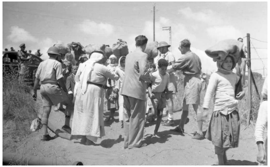

137 | גירוש תושבות אל־טנטורה. כל כך הרבה גורמים רשמיים סופרים את המגורשים אחד אחד, מוודאים את שמם ברשימות, נוגעים קלות בכתפם כאילו הם היקרים שבאזרחים, וכל זה כדי לדון אותם למעמד של לא־רצויים, חסרי בית, חסרי מגורים, חסרי קהילה, חסרי מדינה – פליטים שמתדפקים בשעריהם של אחרים. כל כך הרבה אנשים חזו במראות הגירוש הזה – מנהגי האוטובוסים המרובים שהובילו אותם ועד נשות כפר יונה שמילאו במים את בקבוקיהן של המגורשות – מבלי להכיר בכך שמה שהם ראו לנגד עיניהם היה גירוש. האם העובדה שהדיסוננס בין מה שראו לבין האופן שבו המשיגו את מה שראו נעלם מעיניהם נבע מהצלחת "הלשכה לתעמולה ולמלחמה פסיכולוגית" בהדרכת העתונות והקהל בארץ? [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

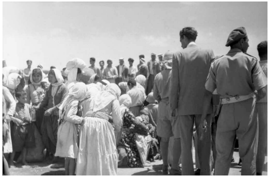

138 | גירוש תושבות אל־טנטורה. מתוך 2000 פליטות שחיו בפורדיס כחודש, רובן מאל־טנטורה, רק 1,004 חתמו בסופו של דבר על הצהרה שהן עוברות מרצונן. הצבא קיווה ש־1,600 נשים וילדים יעברו, אך ברגע האמת, כשהיה עליהן לחתום על הצהרה, היו ככל הנראה עוד 600 שהעדיפו לקחת את הסיכון ולהישאר תחת שלטון מדינת ישראל למרות הידיעה הברורה שהן אינן מוגנות כאן. השלמת גירוש הפליטות מביתן נעשה לאור יום, לעיני גורמים בינלאומיים ואנשי תקשורת, מתוך כוונה להציג לעולם כולו, כולל לאלפני מטרו גולווין מאייר שצילמו כאן יומן חדשות, את המסירות שבה מטפלים הגורמים הרלוונטיים בישראל במילוי אחר בקשת הפליטות שיעבירו אותן לטול־כרם. ייתכן ואלה שמכונסות כאן במגרש ואינן צועדות עם שיירת הפליטות, יושבות במקומן כשמסביבן המולת גורמים רשמיים, הן אותן אלה שהעדיפו להישאר, ובתוך הסיטואציה הפומבית הזו אף אחד אינו מפעיל עליהן לחץ לעזוב [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

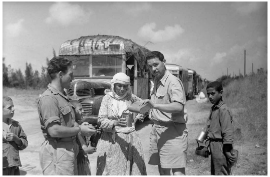

139 | גירוש תושבות אל־טנטורה. שיירת האוטובוסים הארוכה, שהסיעה את מגורשות טנטורה, נסעה מרחק של כ־20 ק"מ, לאור יום, מפורדיס לטול־כרם. מחלונות האוטובוסים ניתן היה לראות את הפליטים. אף אלה שלימים התכחשו לגירוש המנוהל וההמוני, לא חשבו שיש להם מה להסתיר. פעולותיה האלימות של מכונת הגירוש נעשו ללא נוכחות של צלמים ועתונאים. הזמינו אותם רק כדי שיצפו, מאוחר יותר, ברגע ההומניטרי הזה שבו המגרשים יכולים להתהדר במחוות אנושיות ולהרוות את צמאונן של הפליטות [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

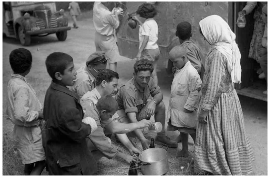

140 | גירוש תושובת אל־טנטורה. במכנסים קצרים וחולצה לבנה, עם כד חרס בידה, ככל הנראה אחת מנשות כפר יונה, ממלאת את כדה מהג'ריקן האחוז בידו של החייל, כדי שתוכל גם היא בעצמה להגיש עוד רגע מים לפליטה. על הארץ, מסייעים החיילים לילדים שנשלחו עם בקבוקים ריקים. מכאן יצעדו הפליטים עוד כמה מאות מטרים ויועברו לידיהם של קצינים עיראקים בפאתי טול כרם. למראה הג'ריקנים של המים שהעיראקים הכינו לקראתם, יתאר הכתב הישראלי שהתלווה לגירוש בגאווה ש"הפליטים לא היו זקוקים למים אלה, כיוון שבקבוקיהם היו מלאים". גם גירשנו וגם השקנו [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 18.6.1948]

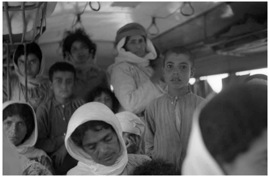

141 | גירוש תושבות אל־טנטורה. מי שתתבונן בתצלום הזה זמן ממושך (שלא בהשפעת הלשכה ללוחמה פסיכולוגית שחתרה להציג זאת בתור טרנספר מרצון), לא תוכל להשתחרר ממגע עיניהם של המצולמים בתודעתה במשך זמן רב. עיניים טרוטות, מרוטות, בוכיות, כואבות, כועסות, מפוחדות, זועמות, זועקות, עייפות, מותשות, בוהות, קהות, לא מאמינות, בזות, מפקפקות, מבועתות ממה שראו. לימים כשתראה גירוש, לא תטעה ותחשוב שזהו טרנספר מרצון [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 1948]

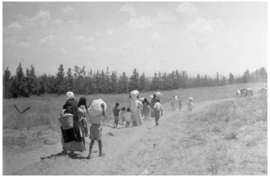

142 | גירוש תושבות אל־טנטורה. צועדות עם שקים על הראש וילדים אחוזים בכפות ידיהן או בזרועותיהן, מתהלכות בשביל לא מזוהה, בנוף מוכר, בין לבין, מנותקות מן המראה של הבית ממנו הן נעקרו, עדין לא משוייכות למראה המסוייט של המחנה אליו פניהן מועדות, רק הן ומטלטליהן בתנועה איטית לעבר האופק, הן מגלמות בגופן את הפיגורה של הפליט. הפליט שנוצר מעצמו [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 1948]

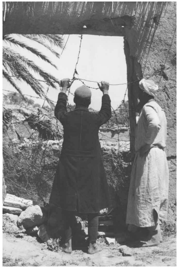

143 | עזה. ממחנה הפליטים בעזה, הם מביטים על הבתים מהם גורשו בבית חנון. תוך זמן קצר הם יורשו לחזור למה שנותר מבתיהם בבית חנון. אלה כבר יימצאו תחת שלטון מצרים שלפי הסכמי שביתת הנשק בית חנון נכללה בשטחה [צלם לא צויין, סוף 1948, באדיבות ארכיון AFSC]

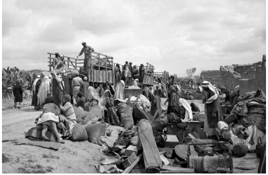

123 | **עיראק אל־מנשיה.** האם הפינוי התארך יתר על המידה, כך שנדרש גם סיוע פיזי מידיהם של לובשי המדים שאמורים היו רק להשגיח שההחלטות מתבצעות על הצד הטוב ביותר ולא לבצען בעצמם? לימים, כשתישאל בת הארץ האם יש מחנות פליטים בארצה – היא תאמר בפליאה – "אצלנו?, אצלנו אין". ואכן, "אצלנו" אין מחנות פליטים. גם כשאלה נכבשו ב־67 הם היו מחנות הפליטים של מדינות ערב, של שטחים כבושים. חלק מהפריימים בסדרת תצלומים זו נראים במבט ראשון כמו עוד מאותו דבר. במבט שני ושלישי מתגלה חותם היד הישראלי עמוק בתוך הפליטות הפלסטינית [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צוין]

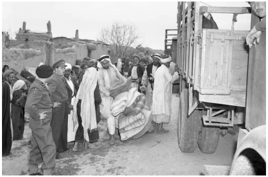

124 | **עיראק אל־מנשיה.** והנהג? מה הסבירו לו? שהוא מסיע משאית של טרנספר מרצון? [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צוין]

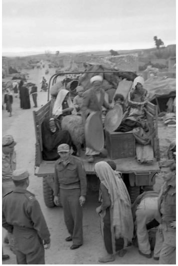

125 | **עיראק אל־מנשיה.** הם כבר על המשאית, מוכנים לצאת לדרך. האם הבקשה שלה, שאותה היא מפנה למשקיף האמריקאי מטעם האו"ם המשמש להם כתובת לפניותיהם, קשורה לכך שהמשאית עוד לא יצאה לדרך? עם תינוק בזרועותיה, כשכבר אין לה בית בשביל לספק את צרכיו, אפשר להעלות על הדעת אינספור דברים שהיא נזקקת להם, עוד לפני שיהיה בידה לתבוע את מה שזה עתה נגזל ממנה בכוח ובמירמה – ביתה. הצלם הרגיש ככל הנראה שיש משהו לא מספק בצילום הארוע מגובה העינים וטיפס על המשאית הסמוכה כדי להשיג מבט־על על הסיטואציה [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צוין]

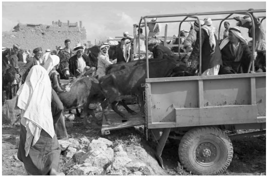

126 | **עיראק אל־מנשיה.** למרות שהורשו לקחת איתם את כל רכושם, כולל הבקר והסוסים, כשהם פרקו אותם והעמידו כל דבר ב"מקומו", הם רצו הביתה. הם עדין רוצים הביתה [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צוין]

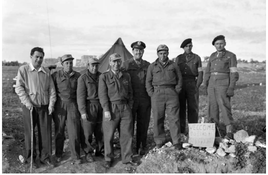

127 | **עיראק אל־מנשיה.** הגירוש של פליטי עיראק אל־מנשיה, כמו גם של מאות אלפי פליטים ממקומות אחרים, הוא כבר מעשה של מדינה. בזמן הגירוש הזה, ישראל טרם זכתה להכרה רשמית של האו"ם, אך כמו שניתן לראות מן התצלום הזה, ישראל היא כבר חלק מחבר האומות המאוחדות. כל אחד מהמשקיפים, מגיע ממדינת לאום שפשעי גירוש וטיהור הם חלק מיצירתה. נעצרים לדיוקן קבוצתי עם הקצינים הישראלים, שברגעים אלה ממש משלימים את הגירוש והטיהור האתני שממנו צמחה מדינת הלאום שלהם. תוך פחות מחודשים ידון האו"ם במועמדותה של ישראל להתקבל כחברה באו"ם. פרוטוקול הישיבה מה־5.5.49 דן בגירוש ובהשתלטות של ישראל על חבלי ארץ שיועדו לערבים. אולם כפי שעולה מעיון באותו פרוטוקול, הדאגה העיקרית היא לייצב את הסדר באזור. ההכרה של האו"ם בישראל – ומכאן ההכרה במעשיה כבמעשי מדינה – מוצגת שם כצעד ראשון לקראת ייצוב הסדר באזור. שישה ימים לאחר מכן, ב־11.5.49, חרף הגירוש של 711,000 ערבים וסירובה של ישראל להכיר בזכותם המיידית לחזור, ישראל מוכרת על ידי האו"ם כמדינה שוחרת שלום. נציגי האו"ם, דאגו לצרכיהם של המפונים עוד כשהיו לכודים בתוך מה שכונה "כיס פאלוג'ה". אולם דאגה זו אפשרית רק כל עוד אין היא פוגעת בברית זו בין מדינות לאום, המותירה את מגורשי מדינות הלאום ללא הגנה. וכך, עם חלוף למעלה מ־60 שנה, אין מי שייכפה על מדינת ישראל להשיב את הפליטים לביתם. [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צוין]

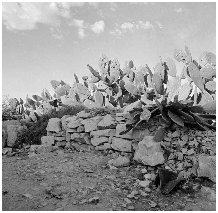

128 | **דיר יאסין.** הטבח התבצע מבית לבית. בהתחלה הושלכו לתוך הבתים רימונים. אלה שלא מתו מיד נטבחו בצורות אכזריות שונות, וכמה נשים נאנסו. אלה שנמלטו מהבתים נטבחו בחוץ. סך הכל כמאתים איש. כעשרים גברים נלקחו כשבויים והובלו ב"תהלוכת נצחון" ברחבי ירושלים ולאחר מכן הוחזרו לכפר ואז נורו למוות. יריות מוות אלה נרשמו בשיחי הצבר [צלם סוכנות איי פי, אפריל 1948]

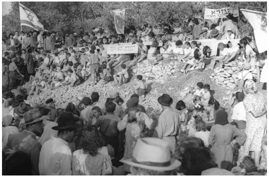

129 | **דיר יאסין/גבעת שאול ב'.** זכרו של טבח מאיים לדבוק לעד בשמו של מקום. כך חשו אותם מעטים ששנה אחרי הטבח מחו נגד יישובו של הכפר וביקשו להמתין להבשלת התנאים להפיכתו לאתר זכרון משותף. יישובם של כפרים אחרים ביהודים לא היה פחות נפשע, אך שמותיהם לא נקשרו עם טבח למרות שלפי ההיסטוריוגרפיה הרשמית טבח בוצע בעוד כעשרים כפרים לפחות. בבגדי חג, נאומים לרוב, שירים, קטעי קישור, בנוכחות של שרים ורבנים, הוכרז על הקמת "גבעת שאול ב'" על אדמות הכפר. והילדים? יילמדו על אהבת הארץ ושרידי הכפר ייעשו לנוף ילדותם [צלם: יהודה איזנשטרק, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, יוני 1949]

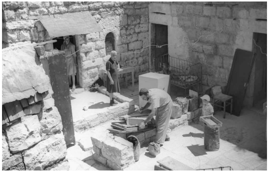

130 | **דיר יאסין/גבעת שאול ב'.** בית נאה זה היה בבעלותה של משפחה פלסטינית. זו, יחד עם תשעים המשפחות הנוספות שגרו כאן לפני הטבח, חתמו על הסכם של שכנות טובה עם המשפחות היהודיות שגרו בגבעת שאול הסמוכה שהוקמה ב־1931. התארגנות אזרחית זו של תושבים אף הובאה לידיעת ההגנה שאישרה את ההסכם. ההסכם כובד על ידי שני הצדדים ועדויות מתארות את נחישות תושבי הכפר שמנעו את כניסת כוחות הערביים לכפר. אולם מנגנוני מדינה דכאניים, גם של מדינה שבדרך, אדישים להסכמים אזרחיים ובוודאי לאלה המאיימים לעמוד בדרכם לבצע תוכניות גרנדיוזיות של בניית עם ואומה. המדינה רצתה ליישב את דיר יאסין והנה משפחה יהודית מתקינה את ביתה בבית בו נערך שנה קודם לכן טבח ותושביו גורשו. תחת המדינה החדשה לא נמצא מקום להסכמים בין אזרחים ואזרחיות, ומכלול היחסים בין יהודים וערבים הולאמו ונוהלו מאז כמעט אך ורק בתזמור של המדינה ובטווח האפשרויות שהיא יצרה [צלם: יהודה איזנשטרק, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, יוני 1949]

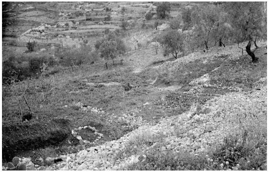

131 | **דיר יאסין.** העדויות על הטבח – מפי ניצולים, מבצעים ועדים (שנכנסו לכפר מיד אחריו) מזעזעות. גופות מושחתות ומבותרות היו פזורות בבתים וברחובות ועלה מהן ריח כבד של מוות ואבק שריפה. אולם עדויות פחות מוכרות ממקרי טבח אחרים, ששמם לא שרד במרחב הציבורי ולא הצית קולות מחאה, מזעזעות לא פחות. אלה שביצעו את מקרי הטבח האחרים, והיו הראשונים להזדעזע דווקא מן הטבח הזה, לא נמנעו מלעשות בו שימוש בבואם לגרש ערבים בכפרים אחרים. ידועים שידורי רדיו ההגנה שהשמיעו פעם אחר פעם את קול האזהרה הבא לערבים כשרצו להביאם לעזוב את כפריהם: "זיכרו את דיר יאסין". שלושה ימים לאחר הטבח, קבוצת גדנ"עים הובאה לכפר כדי לחפור בו שני קברים המוניים. הקבר האחד יועד לנשים והוא מסומן כאן בתמונה במעגל אבנים. השני לגברים והוא מסומן בריבוע עשוי מאבנים [צלם: סוכנות איי פי, אפריל 1948]

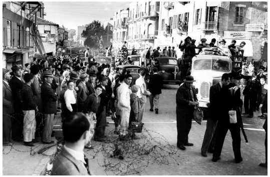

111 | אל־קֻדס/ירושלים. מהכרזת תוכנית החלוקה, ההגנה נהגה ככוח שיטור נוסף בעיר ועקפה את המשטרה הבריטית באופן גלוי. ברכבים המסחריים מצופפים בעמידה לוחמי הגנה בדרכם לפשוט בשכונות הערבים ולהחזיר לעצמם את מה שהם יקבעו כי נשדד מחנויות של יהודים במרכז המסחרי. כבר כשיצאה לדרך, ההפגנה של הערבים נגד תוכנית החלוקה שהתחילה כצעדה המונית לא אלימה, נתפסה על ידי ההגנה כחלק מ"פעולות איבה". הסכמתם של הבריטים לקיימה נתפסה כעידוד של הבריטים לפעולות איבה אלה. הידיעה על ההפגנה התקבלה במטה ההגנה המקומי ששלח "סיור מפקדים" לרחוב הנסיכה מרי. עדות של אחד הקצינים שהיו במקום מתארת כיצד הפכה ההפגנה הפוליטית לשרשרת מעשי אלימות: "בהיותם בסיור ברחוב הנסיכה מרי, ראו המון ערבי עולה מרחוב ממילא. עם התקרב ההמון, ירו אנשי הסיור יריות מספר באוויר. המפגינים נעצרו, פנו עורף והחלו במנוסה לעבר שער־יפו. יחידת משטרה בריטית, שהיתה במקום, שמעה את היריות ופתחה ברדיפה אחרי היורים. אלה מיהרו להסתלק מהמקום והגיעו בדרך לא דרך למטה. מכאן החל המצב להידרדר. זמן־קצר לאחר שחזרו המפקדים הגיעה ידיעה על כך שההמון הפרוע עצר ממנוסתו במרכז המסחרי ושם, מעודד מהתנהגות המשטרה שלא נקטה כל אמצעים נגדו, התעשת והחל בשוד החנויות והמחסנים" [צלם: סוכנות איי פי, 7.12.1947]

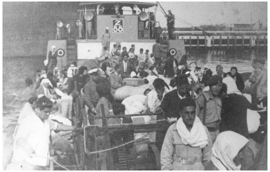

112 | חיפא/חיפה. בעוד הפליטים מצטופפים על סיפון האניה ובשל מוצאם נדונים לגלות מארצם, התושבים היהודים מגוייסים באמצעות כרוזים מטעם ועדת המצב (הפונים אליהם "אחים ואחיות במולדת") לראות במעשי העוולה של גירוש תושבים מבתיהם נצחון, ובהפיכת חיפה לעיר עברית סיבה לחגיגה: "חיפה היתה לעיר עברית, ותישאר עיר עברית". הגלייתם של הערבים היתה תנאי להקמת משטר יהודי ולא תנאי להקמת מדינה. בלבול זה בין מדינה למשטר לא הותיר מקום לקולות שנשמעו מן ההתחלה נגד הטרנספר וההגליה של למעלה ממחצית מהגוף הפוליטי של התושבים [צלם לא צויין, הארכיון לתולדות "ההגנה" (הופקד על ידי מוטילוב דב), 1948]

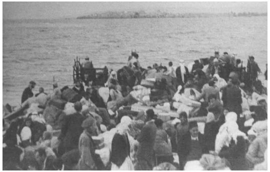

113 | חיפא/חיפה. אלה שהתמזל מזלם באותו יום מצאו סירה שתחלץ אותם ממלכודת התופת שחיכתה להם בשוק הסמוך לנמל, שם התאספו כדי למצוא מחסה. המחסה שנפרץ כשקצין יחידת כרמלי נתן לחייליו הוראה לירות מגבוה בקהל שהתכנס שם. הפעולות השונות שנינקטו על ידי ההגנה, נועדו להבטיח שהערבים לא ישנו את דעתם ויחליטו לחזור בהם ממגמת העזיבה. בעמידה, בצפיפות רבה ועם מעט מאוד מטלטלים, רובם מביטים אל הים הפתוח, מקצתם מעיזים להביט לאחור, אל הרציף שם היכן שהצלם עומד [צלם לא צויין, הארכיון לתולדות "ההגנה" (הופקד על ידי מוטילוב דב), 1948]

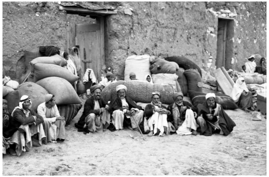

114 | עיראק אל־מנשיה. פליטים אלה אינם המפונים הראשונים מהכפר. הקבוצה הראשונה עזבה בעקבות הפצצות כבדות מן האויר ב־15 וב־20 לאוקטובר. אז, כתוצאה של טיהור אתני של האזור סביבם, הפכו שני כפרים אלה ל"כיס" ערבי מבודד, והחלה ההכנה האסטרטגית, הפיזית והפסיכולוגית לטיפול צבאי ומדיני בו במסגרת שביתת נשק עם מצרים. בסוף פברואר, עם יישום הסכם שביתת הנשק עם מצרים, הצבא המצרי התפנה מ"כיס פאלוג'ה" ואתו כמה מאות מתושבי שני הכפרים שעזבו "מרצונם". לכל הצדדים היה ברור שזו רק תחילת הסוף של הכפר. ההבטחה לדאוג לזכויות התושבים נשארה על הניר שצורף להסכם שביתת הנשק. לאלה שבחרו לעזוב את ביתם היה בסיס להשערה שגם הפעם ישראל לא תכבד את הבטחתה. לו היו נשארים, הם היו מפונים במועד מאוחר יותר, בגירוש שאליו לא הוזמנו צלמים [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

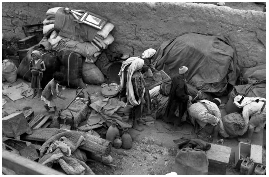

115 | עיראק אל־מנשיה. הקוויקרים שסעדו אותם שכנעו אותם להישאר, אולם האימה היתה כה גדולה שהם דבקו בהחלטתם. אזרחי מדינת לאום מתפתים בקלות להאמין שבני אדם בוחרים לעזוב את ביתם בהמוניהם ומכחישים את האיום הממשי על חייהם הנדרש כדי להביאם להחלטה כזו. מידע על הטיהור השיטתי של הכפרים שנכבשו בחודשים שחלפו הספיק להם כדי לעזוב [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

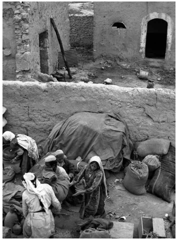

116 | עיראק אל־מנשיה. כשהצלם נעמד על משהו גבוה, הוא הפגיש בפריים אחד את הדרמה הכפולה – זו הפרטית של כל מפונָה ומפונה שנעקרה מביתה ונעשתה לפליטה, וזו התרבותית של יצירת כפר רפאים. זמן קצר אחרי שחלליו הפרוצים שימשו כתיבות תהודה ללחשי הרוח, נהרס הכפר לגמרי [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

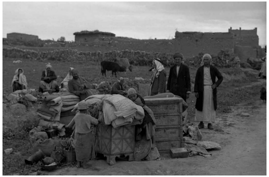

117 | עיראק אל־מנשיה. במשך שעות הם הוציאו את רכושם מהבתים: שידות, מראות, ארגזים, מזון, סלים, דלתות, כדים ובגדים. מותשים ובוהים, הם מחדשים כוחות לשלב הבא – העמסת החפצים על המשאיות. כשהם יתמקמו במחנות הפליטים רפיח וחאן יונס, הם יתפסו את משמעות הארועים בהם הם מילאו תפקיד של סוכנים חופשיים ש"בחרו" לעזוב את בתיהם. בסיוע הקוויקרים הם יתארגנו להפגנות ויתבעו את החזרתם. במרחב הציבורי בישראל תביעה זו חוסלה תוך כמה חודשים, ובמשך עשרות שנים דוברי העברית התקשו להחיותה ולמצוא עבורה את המלים המדוייקות [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

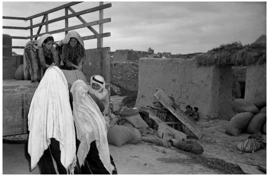

118 | עיראק אל־מנשיה. במשאיות המרוחקות מן ההמולה גם הן מעמיסות חפצים על המשאית, מוודאות ששקי האוכל היבש שעזרו להן בשעת המצור, לא נשכחים מאחור [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

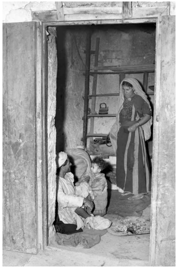

119 | עיראק אל־מנשיה. המדפים בבית הולכים ומתרוקנים ולא נשאר עוד הרבה לפנות. קומקום, נרגילה, כמה בקבוקים ושמיכות. את שיירי הפיתה הם ישאירו מאחוריהם. תוך זמן קצר, במכת משוריין בנהיגה לאחור בית החומר שלהם יימחק כלא היה. כף רגלו הפצועה מונעת ממנו להצטרף אל האחרים בחוץ והוא נשאר בבית להשגיח על התינוקת. לימים הם ייזכרו שביום ההוא היא עשתה את צעדיה הראשונים. אחיזתה החזקה בכותנתו לא מספיקה כנראה כדי לייצב אותה, וללא תמיכת כף ידו, היתה ככל הנראה נשמטת לריצפה וחוזרת לזחול [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

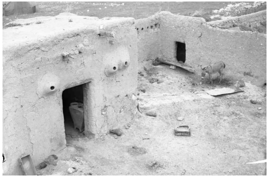

120 | עיראק אל־מנשיה. האם גם החמור הזה יימצא בסוף את דרכו לאחת המשאיות, או שהם יותירו אותו מאחור וגם עליו אפשר יהיה לשאול, בעצב, בכאב, בטרוניה, בגעגוע, בחמלה, בתוכחה ובכעס – "למה השארת את החמור לבדו?" [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

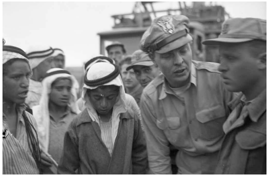

121 | עיראק אל־מנשיה. הנערים מבקשים משהו וכולם מחכים לפסיקתו של הקצין הישראלי שהמשקיף האמריקאי משתדל בשבילם אצלו. כאילו לא הספיקו מילותיו, הוא רוכן לעברו כדי להישמע בגובה עיניו. מאחוריו חייל ישראלי נוסף שאינו מסיר עיניו מההתקהלות, מחכה לשמוע אם יש הוראות חדשות. הבקשה שלהם, מחוץ לכל פרוטוקול, מביכה אותו – הוא אינו יכול להיעתר לה אך גם מתקשה לדחות אותה על הסף. כל העסק הזה של הגירוש לא נעים לאף אחד מהם. הם היו מעדיפים שהגירוש ייעשה מעצמו או לפחות עם הוראות ופקודות מפורשות. לפי ההתקהלות והציפיה, נראה שלא מדובר בהחלטה שולית, אם כי בהשוואה לענין עצמו – פינוי אנשים מבתיהם – הכל נראה שולי. ובענין עצמו, ככל הנראה אף אחד מאנשי השטח לא יכול היה להחליט לבדו, ובוודאי לא בניגוד לרוח הזמן שבתחילת מרץ 49 נשבה בחזקה לכיוון של פינוי והריסה. אלה שלא פונו היום פונו למחרת, ואחרים כמה ימים לאחר מכן. תוך כמה שבועות פונו כולם והבתים נהרסו. לא את בתי החומר חמדו הישראלים כי אם את האדמה עליה הם עמדו [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

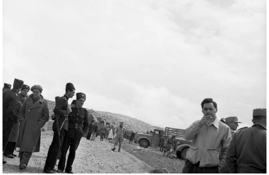

122 | עיראק אל־מנשיה. הצלם רשם על דפי הקונטקט שזהו פינוי התושבים "לצד הירדנים". אולם אם מדובר בפינוי שהתבצע בסוף פברואר, הרי שהיה זה למצרים, אם בזה של אפריל, הרי שלפנינו פליטים ופליטות שהוכו על ידי החיילים, נשדדו, והנשים סבלו מתקיפות מיניות (בשפה של התקופה קראו לזה "נסיונות אונס"). ההשערה המוצעת כאן היא שמדובר בפינוי של כמה מאות מן התושבים ביחד עם התפנות הצבא המצרי. ההרשאה, האמצעים והשהות שניתנו למפונים לקחת איתם את כל חפציהם כולל בעלי חיים, וההרשאה שניתנה לצלם לתעד את הפינוי, אינן מתיישבות עם הגירושים שיתרחשו תוך ימים ספורים, כתוצאה מהפרת הסכמי שביתת הנשק, שההנהגה הצבאית והפוליטית ביקשה להחליש את תהודתם. אם אכן מפונים התושבים ל"צד הירדנים", גם אז לא נדע באיזה פינוי מדובר. גלי הפינוי נמשכו עד אשר אחרון תושבי הכפר סולק מאדמתו [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צויין]

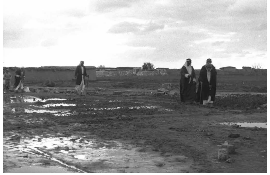

99 | אל־פאלוג׳ה. יומיים אחרי עזיבת הצבא המצרי. רק גברים מבוגרים נשארו בכפר ויכלו להיענות להוראה לצאת מן הבתים ולהתאסף למסדר זיהוי. מרבית הנשים והילדים כבר נעקרו מכאן ארבעה ימים קודם לכן, עם הפינוי של הכפר ושל הכפר השכן עיראק אל־מנשיה. בין הקשישים שיצאו מבתיהם, בין אם הוא מופיע בפריים המסויים הזה או בסמוך לו, ישנו קשיש אחד שקיבל בברכת "מרחבא" את פני העתונאי שהתלווה אותו יום לכוחות הישראלים שנכנסו לפאלוג׳ה לאחר פינוי הצבא המצרי ומאות מן התושבים. לשאלת העתונאי מה גרם לו להישאר בכפר, ענה לו הקשיש שכאן ביתו, ולמרות שהוא נהרס יש לו הרבה חברים יהודים והוא משוכנע שלא יאונה לו כל רע. אחרי תקופה קצרה של שלטון צבאי, הוא ויתר התושבים פונו. על חורבותיו של הכפר הוקמה קרית גת [צלם: דוד אלדן, לשכת העיתונות הממשלתית, 28.02.1949]

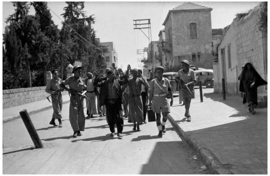

100 | אל־רמלה. העובדה שהעיר לא נכללה בשטחים שיועדו למדינה היהודית במסגרת תוכנית החלוקה, לא הועילה לתושביה כשאל־רמלה נכבשה. לא סייעה להם גם ההבטחה של מפקד הצבא בגיזרת לוד־רמלה שניתנה להם בכרוז שהופץ: "אין לנו כוונה לפגוע בנפש וברכוש. כל מי שינסה להתנגד – מות יומת. הבוחר בחיים – ייכנע ונפשו תהיה לו לשלל – הוא ובני ביתו". הגברים הנראים בתמונה כשהם "מובלים" אינם פליטים כלשון הכיתוב הרשמית, אלא עצורים המובלים למכלאות ולאחר מכן למחנות השבויים. הנוהל הראשוני שהופעל עם כיבוש הכפרים היה הפרדה בין גברים לנשים. האשה המתהלכת על המדרכה מימין ללא פיקוח צמוד של נשק, היא עדות לכך ששעת הטיפול באלה שייעשו לפליטות ולפליטים טרם הגיעה [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, 1948]

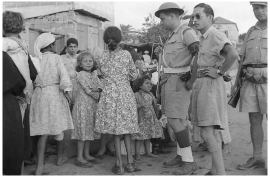

101 | אל־רמלה. הנשים והילדים המצולמים לא נסו מן העיר. משעות הצהרים הם רוכזו בשולי הכביש על ידי חיילים וחיכו להנחיות. החיילים ייצרו את התנאים הדרושים לעזיבת האוכלוסיה מבלי שתידרש הפעלה של כוח פיזי ישיר על גופם של המגורשים. כדי להניע את מכונת הגירוש הם עצרו את הגברים, הטילו אימה, הוציאו את התושבים מבתיהם לנקודות איסוף וסיפקו כלי רכב להסעתם. ההוראות שקיבל מטה המבצע מבן גוריון היו כלהלן: "1. הכל חופשיים לצאת, פרט לאלה שתעוכב יציאתם. 2. להזהיר שאיננו אחראים להגנת הנשארים". המסע שציפה להם היה אכזרי למדי. 335 פליטים (ביניהם מספר רב של ילדים) מתו מהתייבשות במהלך המסע, בדרך לחוף המבטחים של מחנה הפליטים. אלה מבין הילדות ששרדו את הדרך, אולי משמרות בזכרונן לצד זוועת הגירוש גם את זכר השמלות הפרחוניות היפות שאמן הלבישה להן לקראת המסע, אולי כדי להנעים להן במעט את היום [צלם לא צויין, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 12.07.1948]

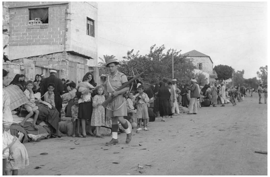

102 | אל־רמלה. הפליטים שהוצאו מבתיהם אל שולי הכביש יכלו להיווכח שהם חולקים עם שכניהם גורל משותף [צלם לא צויין, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 12.07.1948]

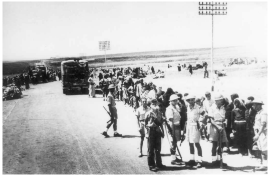

103 | כביש היציאה מאל־רמלה ואל־ליד. כלי הרכב שהוחרמו מהאוכלוסיה המקומית לא הספיקו כדי לגרש את הפליטים מן העיר, ואגף המבצעים שלח משאיות ואוטובוסים. תוך זמן קצר הפליטים ישמשו את החיילים הישראלים בדרכים כ"מגן אנושי" מפני התקפת נגד של הלגיון. גינוים כאלה – "באיזה קלות מדברים על כך שאפשר ומותר לקחת נשים, ילדים וזקנים, ולמלא בהם את הדרכים כי כך מצווה האסטרטגיה" – שהושמעו ע"י בודדים נדמו אחר כך למשך שנים. עד היום, מי שמייחסת למדינה פשעים כלפי הערבים נתפסת כבוגדת [אוצר תמונות הפלמ"ח (אלבום יצחק שדה 1, נתקבל מיורם שדה), יולי 1948]

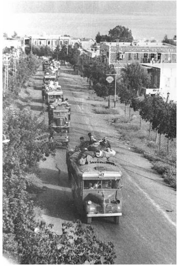

104 | טבריא/טבריה. בתגובה למתקפה היהודית על החלק הערבי של העיר, ביקשו הערבים לשאת ולתת על הפסקת אש אולם בקשותיהם נדחו. הבריטים, שעדין שלטו בארץ, הכריזו שלא יהיה בכוחם להגן על האוכלוסיה הערבית והציעו תחת זאת לסייע בפינויה. גם המלך עבדאללה שחשש מטבח בנוסח דיר יאסין שלח משאיות והפינוי החל. הפעם, עמדה ההגנה מנגד וראתה כיצד מלאכתה מתבצעת בידי אחרים. אולם היא לא טמנה ידה זמן רב בצלחת וניהלה באדיקות את הרס העיר העתיקה ומניעת חזרתם של הערבים לבתיהם. כך הושם הקץ לעיר מעורבת שתושביה חיו ביחסי שכנות טובים וגילו דאגה הדדית אלה לאלה, גם אחרי עקירתם של הערבים מהעיר [צלם לא צויין, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון (מקור: יצחק חייט), 1948]

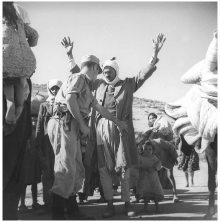

105 | בדרך מהגליל ללבנון. לפי הכיתוב הרשמי לפנינו "בריחת ערבים". הפרוצדורות המרובות שננקטו בשביל לעקור את הפלסטינים מבתיהם סותרות כל מאמץ לתאר את תנועת הערבים מבתיהם כבריחה. מדובר בפינוי מנוהל שהשתתפו בו כוחות רבים שאמנם לבשו מדים אך נהגו כמי שמוציאים לפועל משימה מדינית של פינוי אוכלוסיה. הפלסטיני אינו בורח מפני החייל החמוש אלא עוצר לפי פקודה על מנת שזה יערוך בגופו חיפוש. הנשים והילדים ממתינים בסבלנות. היסטוריונים המבקשים לאתר מסמך כתוב בו ניתן לקרוא מפורשות את פקודת הגירוש, יכולים להיעזר בתצלומים המראים שלא מדובר בבריחה של התושבים אלא בשיטה עם נוהלים קבועים [צלם לא צויין, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 28.10.1948]

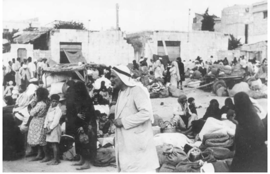

106 | אל־רמלה או אל־ליד. אלה ככל הנראה היו המראות שראו אנשי משרד המיעוטים כשניסו לפעול לעצירת הגירוש. מאמציהם נתקלו בהבטחות שווא ובהונאה. תוך זמן קצר, מאוכלוסייה של כ־50,000 איש בשתי הערים, נותרו בהן רק 1,000 איש. הם לא רק ראו, אלא ודאי גם שמעו את קריאות המחאה והייאוש של המגורשים [אוצר תמונות הפלמ"ח (אלבום יצחק שדה 1, נתקבל מיורם שדה), יולי 1948]

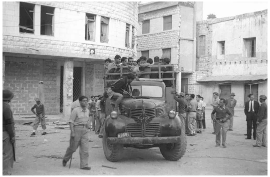

107 | חיפא/חיפה. ב־20 באפריל, אחרי שכ־20,000 ערבים נעקרו מחיפא, ההגנה תפסה עמדות במרכז העיר שמהן הצבא הבריטי החל לסגת ופתחה במבצע אותו כינתה "ביעור חמץ". הבריטים התנערו מאחריותם לבטחון הנשארים, והסתפקו בליווי הפליטים לנמל שם הם שלטו עדיין. עד הצהרים הגיעו לנמל כ־6,000 פליטים, ותוך יומיים עזבו את העיר 20,000 פליטים. השימוש הציני בענין הכנה שגילו תושבי העיר היהודים בחזרתם של הערבים לעיר, כעדות לכך שההגנה לא ביקשה לגרש את הערבים, מטשטש את הפער המהותי בין התושבים היהודים להנהגה הפוליטית ביחסם לערבים ומייצר מצג שווא של צד יהודי אחיד מול צד ערבי אחיד. צריך לזכור שלא רק שתושבי העיר התנגדו לגירוש, הם גם לא רצו במלחמה שניהלו בשמם מבלי לשאול לדעתם. בתצלום חיילי ההגנה כשהם מלווים את הפליטים לנמל ומבטיחים את עקירתם מהעיר [צלם: פרד צ׳סניק, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 22.04.1948]

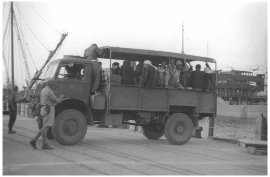

108 | חיפא/חיפה. העיר עוד היתה תחת הפגזות ושרר בה כאוס גמור. כשהמגורשים הגיעו לנמל, חיכו להם שוטרים וחיילים בריטים שהקפידו על רישום תנועת העקורים. הפליטים לא לוקחים אתם חפצים, מקווים ככל הנראה שההנהגה היהודית תקיים את ההבטחות שניתנו להם על ידי עמיתיהם האזרחים פועלי חיפה: "אין לכם ממה לחשוש. אל תחריבו את בתיכם במו ידיכם [...] כאן בחיפא הדלת פתוחה בפניכם כדי שתחזרו לעבודתכם ולשמירה על בתיכם וכספיכם, ורווחה למשפחותיכם ולילדיכם" (כרוז מטעם מועצת פועלי חיפה) [צלם: פרד צ׳סניק, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 22.04.1948]

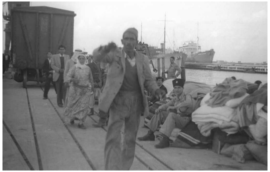

109 | חיפא/חיפה. ההפגזות, חביות הנפץ ובאופן כללי המילוי אחר ההוראה: "הרגו כל ערבי שתפגשו [...] ופרצו כל דלת סגורה עם חומר נפץ", הובילו לתוצאה הרצויה – אימה אחזה בערביי חיפא והם עזבו את העיר. תרמו לכך גם עזיבת ההנהגה הערבית את העיר קודם לכן והסתלקות הבריטים מאחריותם לדאוג לשמירת הסדר בעיר. התרוצצותם של הפליטים המבינים שלאף אחד אין ענין באסונם ועליהם לעשות כל שביכולתם כדי להציל את עצמם, לא מפריעה את מנוחתו של החייל הבריטי היושב ליד ערימת השמיכות והמזרונים [צלם: פרד צ׳סניק, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 22.04.1948]

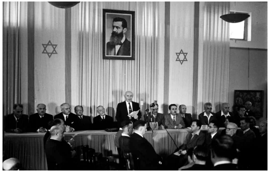

110 | תל אביב. מאה המוזמנים לטקס הכרזת מדינת ישראל התבקשו "לשמור בסוד את תוכן ההזמנה ואת מועד כינוס המועצה". ההכרזה על הקמת מדינה יהודית בשטחים לא מוסכמים (אפילו לא לפי "תוכנית החלוקה") ויצירת שלטון על טהרת אתנוס אחד מתוך האוכלוסיה הנשלטת, השלימו את השינוי במבנה הדמוגרפי של האוכלוסיה והיוו יחדיו את האלימות המכוננת שנדרשה להקמת מדינה שאינה של כלל אזרחיה. לעומתה, נוכחותם החמושה של אנשי "המשמר האזרחי" בכניסה לאולם היתה סימבולית. מן האזור כולו הורחקו כל אלה שהיו יכולים להתנגד להקמתה ולשבש את ההכרזה – חלקם כבר במחנות הפליטים, חלקם ייעשו לפליטים בחודשים הבאים, וחלקם כבר נתונים תחת ממשל צבאי. את האחרים צריך היה להמשיך לגייס לתמוך במשטר החדש. מרבית האנשים שישבו באולם החגיגי הזה, היו שותפים פעילים ביצירה של המציאות החדשה באזור. לרובם, חייהם של בני אדם, ערבים ויהודים (מביניהם המהגרים החדשים בעיקר) כאחד, נדמו כחומר ביד היוצר, ונתפסו כפסיקים קטנים בתוך ארוע שהיה גדול מהם בהרבה ושהם היו מוביליו. למול אולם מלא גברים, הכריז בן גוריון על הקמתה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית. הטקס ארך 32 דקות ואז התפזרו המוזמנים להשלים את מלאכת בנין הארץ. תוך עשרה חודשים יגורשו עוד כ־500,000 פליטים והערבים שיישארו בה ייעשו למיעוט [צלם: זלוטן קלוגר, לשכת העתונות הממשלתית, 14.5.1948]